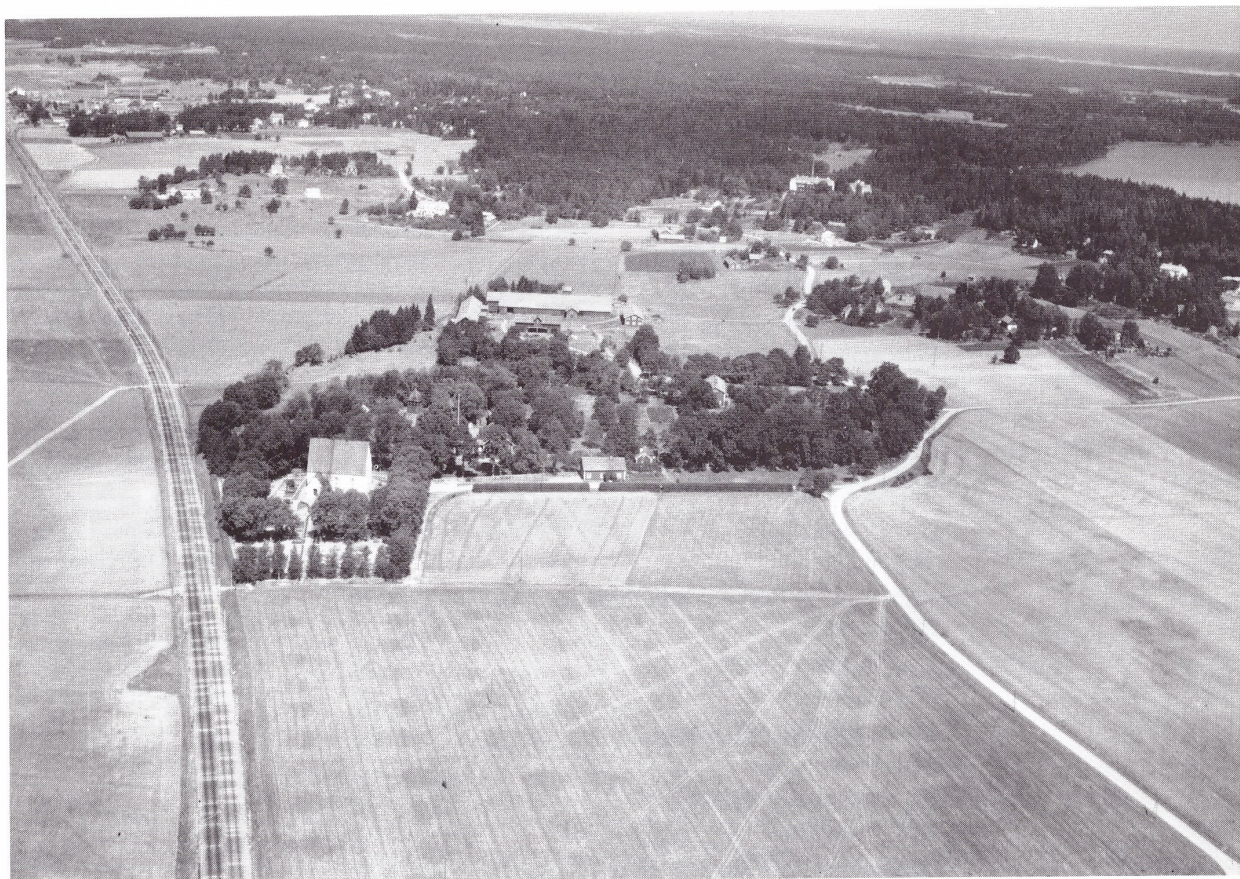

Knivsta kyrka var genom århundradena socknens medelpunkt. Det var järnvägen som stryker tätt intill kyrkogården som gjorde att centrum flyttades några kilometer norrut då stationen förlades till Särstas mark. Foto från ca 1950: AB Flygtrafik, Bengtsfors.

GLIMTAR FRÅN KNIVSTABYGDENS HISTORIA

När Olof Thunman skrev Upplandssången hade han väl inte direkt Knivsta som inspirationskälla, men förvisso inrymmer vår bygd i hans fullödiga hyllning av Uppland i strofen — ”sagornas, minnenas, löftenas trakt” — det är även vår egen hembygd som menas.

Sagornas Disa och Grimsa berör oss, liksom hednatidens offerpropor i berg och stenblock. Där vikingahövdingen Östens sköna och viljestarka dotter, sagans Grimsa, härskade och till slut, i förtvivlan lät bränna sin borg och sig själv, låter vi nu forskare och lekmän gräva för att finna bevis för fantasieggande teorier om det historiska Broborgs liv och funktion. — Sagan om den mytomspunna Disa känner vi till och liksom den spännande sägen om Laggagubbens underjordiska grottor, som alldeles särskilt fångar barnens fantasi och intresse.

Knivstabygden uppvisar, på samma sätt som Uppland i sin helhet, en såregen mångfald. De små insjöarnas vassträn-

der, där igenväxning och uppgrundning pågår såsom skett under flera tusen år, — skogarnas bergrika och blockstenrika natur — makalösa gärdesbackar och åkerholmar med de omisskänliga enarna likt minnesvårdar vid gravar och rösen från heden tid.

Hela bygden med dess natur och kultur är dock inte något oföränderligt. Den undergår omdaningar — även sådana som vi själva styr. Den snabba förändringsprocess, som härjar hårt och hänsynslöst omskakar bygden. — Men, trots alla förändringar, är det förgångna, det med minnen förknippade, förvånansvärt nära och påtagligt i vår bygd. Det urnordiska, hedniska, det forna lever på något sätt kvar i sin historiska skepnad i moränbackar med runstenar och rösen.

Bebyggelsen är mycket gammal och de gårdar som finns är i de flesta fall belägna på platser, som alltifrån vår tide-
räknings början — ja, från ännu äldre tid — varit boplat-

ser. Vår kännedom om bygdens rika äldre historia får vi genom forskning i framför allt gravfält och boplatser från forntiden. Det finns knappast en by eller gård som inte har sitt eget gravfält eller en höjd utan spår av gammal bosättning. De första Knivstanborna känner vi inte till. De fångstmän, som för omkring 4.000 år sedan kom och slog sig ner på de skärgårdsholmar, som efter landhöjningsprocessens verkan under årtusenden utgör, moränkullar och höjdmarker i vår nuvarande bygd, har endast lämnat ytterst sparsamma spår efter sig. De exemplar av stenyxor och flintredskap från 2000-2500-talet före Kr utgör ströfynd och pekar inte på några tydliga rester efter bosättning. Inte heller hade man förrän för några år sedan kunnat registrera någon säker bronsåldersboplat. De aktiva och intresserade lekmanaforskarna i Husby-Långhundra har emellertid upptäckt och kunnat registrera platser och gjort fynd från sten- och bronsåldersbostäder. Även om bevisen och fyndmaterialet från tiden före vår tideräkningens början är ytterligt sparsamma, så är fynden och spåren av människans bosättning alltifrån den tiden så mycket rikligare. Av de många gravfälten och forminnena i bygden har endast några få blivit föremål för närmare undersökning — bla Valloxsäby, St Vallby i Husby-Långhundra, Gredelby och Tuna i Alsike — och endast ett mera grundligt, det är Gredelby mitt i Knivsta samhälle. Man ville, när man började undersökningen där, främst få reda på hur en gård i medeltida Gredelby sett ut. Det verkligt unika med Gredelbyfältet är att man kunnat följa bosättningen — boendet — alltifrån tiden för Kr föd ända fram till våra dagar. (Byn Gredelby har ända till våra dagar bestått av fyra gårdar.) Man fann lämningar efter en gårdsanläggning som man kunde datera till 1000-talet. En vikingagård. Gården bestod av tre hus: boningshus, föråldshus och fähus. Fyndmaterialet visar bla på föremål av sydeuropeiskt slag. Det är oftast samma typ av föremål som hittats i de tidigare undersökta gravfälten i bygden — Gredelby och Valloxsäby, Stora Vallby. Kontakten med yttrevärlden hade Gredelbyborna — och andra byar — bla via vattenleden Knivstaån — Skottsila — Garnsviken — Sigtuna. Långhundraleden var som känt den stora stråkvägen och var så under många sekel.

De inventerade gravfälten i våra trakter visar på två olika huvudtyper av gravskick: Brandgravar och Kistgravar. Det vanligaste är kremering. Askan, benmängd med kol och benrester gravlades, oftast med några personliga föremål, såsom kniv, spjutspets, fibulor, pärlor mm. Vid den andra typen gravskick lades, om det gällde en man, den döde med full vapenutrustning i en båt, som var lastad med proviant, gravgåvor, smycken och allt som kunde tänkas behövas i livet efter detta, eller kanske under färden till det nya riket. Vid Tuna i Alsike har man funnit ett 15-tal dylika gravar. De avser alla tiden omkring år 500 till 1020. Gravskicket visar att det är frågan om storbönder eller vikingahövdingar. Bland det ovanligt rika fyndmaterialet fanns även några arabiska mynt från 700-talet, präglade i Bagdad och Armenien. Knivstaborna har alltid haft nära till kungarikets centralpunkter till Sigtuna och Uppsala — Gamla Uppsala. Utmed välkända vattenleder och klövjestigar kunde man ta sig fram till folklandstingen i Lunda och Mora stenar och till blotfesterna i Gamla Uppsala. Från vikingatiden har vi flertalet av runstenarna i bygden — ett 30-tal. Två i Knivsta tätort. De gårdar — byar, som finns i bygden idag, är i de flesta fall belägna på platser som för bortåt tvåtusen år sedan blev boplat.

Knivstas tidigare centrum

Även ortsnamnen säger oss att bebyggelsen är mycket gammal. *Sta-namnen* (Särsta, Knivsta, Trunsta mfl) är tillsammans med *inge-namnen* (Ledinge) mycket gamla, sannolikt från tiden före eller omkring Kr och till omkring år 600. Namnet Knivsta är således äldre än nuvarande sockennamn. Det är namnet på gården, nuvarande Knivsta gård, tidigare by, som gav namnet åt socknen. Kyrkan placerades där bygdens folk tidigare redan under forntiden haft sin samlingsplats. Kanske den sk Staffanskällan som legat på fältet söder om järnvägen och mitt emellan kyrkogården och vägvalvet tidigare utgjort samlingsplats för kult och riter. Den ligger i närheten av den plats där vägarna eller stigarna mot olika vädersträck och platser korsa varann: mot Skottsila, Vassunda, mot Forsby och Odensala, mot Noor-Ledinge- Rimbo, mot Särsta-Hagelstena-Uppsala.

Enebackarna vid Gurresta i Vassunda och den uppgrundade forna vikingafarleden Garnsviken utgör en av de mest typiska Uppländska utsikterna. Teckning: Per Thunström.

Begreppet socken står i nära samband med kristendomens införande och kyrkoorganisationens upprättande. Ordet socken kan enklast förklaras med "de som söker sig till samma kyrka". Sockenbildningen kunde i stor utsträckning grunda sig på tidigare administrativ indelning som utvecklades redan på 500- 600-talen. Det var landskapet Upplands indelning i folkland och hundare med underavdelningar. Som ovan nämnts var då byarna för längesedan grundade och samhällets grundlagar fastställda. Knivsta var byn vid kyrkan och socknens centrum. Det var och är, som någon vill uttrycka det, Knivstas ursprung — Knivstas själ.

Fantasin snuddar här vid något dock utan att få fäste: Kan det verkligen vara så, att den hedniska kultplatsen, källan, haft sådan djup förankring i folksjälen att den vid missionstiden fått namn av Stefan eller Staffan — den förste kristna martyren som också kom att bli hästarnas skyddshelgon. Knivsta kyrka är invigd till den helige Stefans ära. Staffanskällans vatten flödar än idag.

Ortnamnen är ett intressant område och det är i högsta grad angeläget att vi slår vakt om de gamla namnen på gårdar, boställen, torp och backstugor, även nya namn på hus och villor. Ett exempel på hur snabbt ett gårdsnamn kan ändras och försvinna har vi i det gamla gårdsnamnet Tarv, som blev Västra Ångby på ett par, tre år. Det är angeläget att vi alla vid alla tillfällen slår vakt om och bevarar gamla gårds- eller stugnamn, annars kan det om några år endast vara ett postlådenummer och vi har förlorat en del av bygdens kulturhistoria.

En intressant detalj i Knivsta gårds historia är, att bland gårdens tidigare ägare finns kung Magnus Ladulås. På 1280-talet ägdes gården eller rättare sagt byn, som bestod av fem gårdar, av riddaren Rörik Algotsson. Han kom i onåd hos kungen — Rörik och hans bror var inblandade i ett brudrov — och gården drogs in och kom i kungens ägo till 1290, då den övergick till annan ägare och blev säteri.

*Gamla Tarv i april 1977. Man-
gårdsbyggnaden till höger står än-
nu kvar, men övriga byggnader är
borta. Värre är ändå att gårds-
namnet Tarv knappt längre är i
bruk — Västra Ångby kallas nu
mera hela området. Foto: Per
Thunström.*

Medeltiden — en period på omkr 500 år — var i många hänseenden en blomstringstid. Åkermarken ökade i byarna. Samhällen och handelsplatser anlades. Det var också kyrkobyggandets tid. Kyrkans makt växte, samhället utvecklades, slaveriet avskaffades. Vi fick lagar och förordningar för samhällslivet. Upplandslagen antogs 1296. — Men tiden var ingalunda enbart ljus. Det var också ur flera synpunkter en mörk och dyster tid. Det var uppslitande stridigheter mellan storkhövdingar och kungar vilket skapade lidande och oro. Dessutom rådde svåra missväxtår. Utvecklingen hämmades och digerdöden slog förödande över stora delar av landet.

Klosterväsendet utvecklades snabbt under medeltiden och klostren fick stora förmögenheter inte minst i form av jordegendomar. I vår bygd är det främst Skokloster som blev den stora jordägaren - - inte mindre än 180 gårdar var i klostrets ägo, varav ett 30- tal inom området för vår kommun. Därtill kom flera gårdar till Clara kloster i Stockholm. Dessutom ägde kyrkan en hel del gårdar.

Gustav Vasa tog vid reduktionen klostrens och till största delen även kyrkornas egendomar och värdeföremål till kronan och sig själv. Men endast några få år efter hans död började efterföljande regenter att förläna och donera och försälja kronans gods och gårdar — dock endast till adeln. På 1600-talet behövdes pengar till de stora krigen, varför kronan säljer bort sina gårdar, men endast adeln fick köpa. Antalet adelsätter ökade snabbt. I Uppland och Södermanland var mycket stor del av jorden i adelns ägo. Exempel har vi på nära håll. Runt sjön Valloxen fanns förr sex-sju byar med 20-26 bondgårdar. — Nu blev det sex herrgårdar i adelns ägo. (Några dock före stormaktstiden, redan på 1200-1300 talet. Blä Qvallsta, Ekham, Risberga.) I Alsike bildades sex herrgårdar av 23 bondgårdar. Ex Krusenberga, Fredrikslund.

Reduktionen under Karl XI var oundviklig och en ny försäljning kunde börja. Från början av 1700-talet sålde kronan bort de gårdar som dragits in under reduktionen, men nu till skattegårdar (ej till frälse). Bönderna kunde nu köpa tillbaka gårdarna.